

Birinci Karabağ Savaşı (1992- 1994)

First Karabakh War (1992-1994)

ÖZET

Çağdaş Dünya Tarihi'nin önemli konularından biri Dağlık Karabağ sorunudur. Karabağ, Azerbaycan ve Ermenistan'ın sınırları arasında, Gökçe Gölü ile Aras ve Kür nehirleri arasında yer alan stratejik bir bölgedir. Bölge, Rusya, Ermenistan, Azerbaycan ve İran gibi devletlerin kesişim noktasında bulunduğu için jeopolitik açıdan büyük önem taşır. Rusya'nın bölgeye Ermeni nüfusu yerleştirmesi ve burada bir Ermeni yönetimi oluşması, Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerilime ve ilerleyen süreçte savaşa neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin zayıflamaya başladığı 1980'lerin sonlarında Dağlık Karabağ'daki Ermeni nüfusun Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanma talepleri, gerilimi artırmıştır. Savaş sürecinde tarafından Hocalı 'da gerçekleşen katliam, savaşın en acı olaylarından biridir. 1992'de AGİT Minsk Grubu barış sürecini yürütmek üzere kurulmuştur. Ancak diplomatik çabalar uzun süre sonuç vermemiş, çatışmalar 1994 yılına kadar devam etmiştir. Nihayet Mayıs 1994'te Bışkek Protokolü'nün imzalanmasıyla ateşkes sağlanmış ve savaş fiilen sona ermiştir. Savaş sonucunda Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si işgal altında kalmıştır. Sorunun çözümsüzlüğü, ilerleyen süreçte İkinci Karabağ Savaşı'nın zeminini hazırlayan temel faktörlerden biri olmuştur. Türkiye, Birinci Karabağ Savaşı boyunca Azerbaycan'a siyasi, diplomatik ve ekonomik düzeyde güçlü destek veren ülkelerin başında gelmiştir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ilkesel olarak savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Karabağ Savaşı, Türkiye

ABSTRACT

One of the prominent contemporary issues in modern world history is the conflict over the Nagorno-Karabakh region. Geographically, Karabakh is situated between Lake Göycha and the Aras and Kura rivers, within the borders of Azerbaijan and Armenia. It lies at a strategically significant intersection point for neighboring states such as Russia, Armenia, Azerbaijan, and Iran. In the late period, Armenians were settled in this region, and an Armenian political entity was subsequently established there. Following their settlement, Armenians set their sights on Azerbaijani territories, prompting Azerbaijan to respond to the ensuing occupations. The First Karabakh War concluded in 1994 with a ceasefire agreement between the two sides. As a result of the war, 20% of Azerbaijan's internationally recognized territory came under occupation. These unlawful occupations eventually made a second Karabakh war inevitable. Mediation efforts between the two states were undertaken by the OSCE Minsk Group. However, the Minsk Group's Russia-oriented approach demonstrated that the dispute could not be resolved through diplomacy alone. Consequently, the Government of Azerbaijan saw a second war as the only viable path to resolution. The conflict resumed with a four-day escalation beginning on 2 April 2016, followed by renewed clashes in the Tovuz region on 12 July 2020. Aware that the situation required a decisive victory, Azerbaijan entered the Second Karabakh War with determination. During this period, Azerbaijan received substantial support from Türkiye. In the war that began on 27 September 2020, the occupations in five cities and 286 villages were eliminated. On 10 November 2020, a trilateral declaration was signed, formally ending the war. This declaration marked Azerbaijan's legitimate victory and represented a significant milestone in contemporary world history. The end of Armenian massacres against Turks and the cessation of unlawful occupations rendered this victory historically meaningful.

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Russia, Karabakh War, Türkiye

GİRİŞ

Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan ve Ermenistan arasında geçmişten günümüze kadar gelmiş önemli bir stratejik noktadır. Dağlık Karabağ coğrafi olarak Azerbaycan ve Ermenistan'ın sınırlarına dahil olan Gökçe gölü ve Aras Kür nehirleri arasında kalan bölgededir. Bu bölgenin batısı Avrupa kıtasında Doğusu Asya Kıtasında bulunmaktadır. Karabağ bu bölgenin güney doğusunda bulunan dağlık alandır. Günümüz de dahil bu bölge çağdaş dünya tarihini meşgul eden bir sorun olarak varlığını devam ettirmiştir. Yakın zamanda gerçekleşen Azeri Ermeni mücadelesi sorunun büyüklüğünü ve devam ettiğini göstermiştir. Hem stratejik hem de Jeopolitik olarak önemli bir noktada devletlerin sürekli çekişmesine sahne olmuştur (Özyılmaz,2013:193). Karabağ sorununa sebep olan gelişmeler 19. Yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Bu dönem İran'da Nadir Şah yönetimi yıkılmış ve Azerbaycan'da siyasi birlik sağlanamamıştır. Kafkaslar bu süreçten sonra İran ve Rus çekişmelerine sahne olmuştur. Bölge

Ana Esmâ Poyraz¹

How to Cite This Article

Poyraz, E. P. (2025). "Birinci Karabağ Savaşı (1992- 1994)" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:11, Issue:12; pp: 2204-2211. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18070685>

Arrival: 28 September 2025
Published: 27 December 2025

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Gaziantep, Türkiye. ORCID:0009-0004-7754-6834

hakimiyeti için yapılan savaşı Rusya kazanmıştır. 12 Ekim 1813 tarihinde Gülistan anlaşması imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Karabağ bölgesi Rusya'ya bırakılmıştır. İran bölgeyi Ruslardan geri almak için tekrar savaşa girdiyse de başarılı olamamıştır. 1828 yılında iki taraf arasında Türkmençay Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla İran, Kafkas ve Azerbaycan bölgesinin Ruslara ait olduğunu kanül etmiştir. Anlaşma maddelerinde Türk ismi varlığı hiç geçmeyerek Türk varlığı yok sayılmıştır. Anlaşmanın 15. Maddesinde yer alan Rusya'nın uygun gördüğü ahalinin Rusya'ya göç edebileceği ve bu ahalinin yaşamını sürdürebileceği yaşam şartlarını Rusya'nın sağlayacağı ibaresi bölgeye Ermenilerin yerleştirilmesine dayanak oluşturmuştur (Yeşilot, 2008: 188-199). İran – Rus savaşları sırasında başlayan Ermeni göçleri Türkmençay Anlaşması ile yoğun bir şekilde devam etmiştir. Aras'ın kuzeyindeki Türk topraklarında günümüze kadar sürecek olan Karabağ sorunu bu şekilde ortaya çıkmıştır (Aydoğmuşoğlu, 2011: 130-133).

Azeri topraklarına özellikle yerleştirilen Ermeniler ve toprağını korumak isteyen Azeriler arasında savaşa giden süreçte Karabağ 19. Yüzyılıyla beraber Ermenistan ve Azerbaycan arasında çatışmalarına sahne olmuştur. Rusya bölgenin dinamiklerini kasıtlı olarak değiştirerek bölgede Ermeni Devletini desteklemiştir. Bölgede Ermeni devleti kurulmasını 1. Dünya Savaşından beri destekleyen itilaf devletleri grubu bu işgallere sessiz kalmıştır. 1980'den itibaren başlayan çatışmalar devam ederken 1992 yılının başında Dağlık Karabağ kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu durum 20. Yüzyılın çağdaş devletleri tarafından kabul edilmemiştir. Bağımsızlık ilanının ardından Ermenilerin daha saldırgan tavır ve politikaları artmıştır. Bölgede Ermenilerle yaşanan sıcak çatışmaların artması ve diğer devletlerin bu duruma seyirci kalmasından faydalanan Ermeni Azeri savaşları sırasında Ermeniler 1990 yılı itibariyle devlet topraklarının iki katı olan Azerbaycan topraklarını kendi toprağı gibi işgal etmiştir. (Eraslan, Özdemir 2021: 317) 1988-1924 yıllarını kapsayan 1. Karabağ Savaşı'nı Bişkek protokolü sonlandırmıştır. Bu protokol kalıcı barışı sağlamada yetersiz kalmıştır. Anlaşmanın şartlarına uymayan Ermeniler, bölgede Ermeni çıkarını gözetken Rus politikaları ikinci Karabağ savaşına giden süreci hızlandırmıştır (Öğüt, Ülkü, 2023: 313).

Birinci Karabağ Savaşı Öncesi Arka Plan

Karabağ uzun yıllar boyunca Türk hanedanları tarafından yönetilen bir toprak parçası olmuştur. Bu sebepten burada Türklük önemli bir kültürel mirastır. Bölge 15. yüzyılda başlayan, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri hakimiyetinden sonra Safevilerce 18. yüzyıla kadar yönetilmiştir. 1747 yılında ise özerk Karabağ Hanlığı kurulmuştur. 18. yüzyıldan itibaren Rusya bölgenin demografik yapısını kasıtlı bir şekilde değiştirmiştir. 19. yüzyılda Kafkasya'yı ele geçiren Rusya, İran'dan gelen Ermenileri Erivan ve Karabağ'a yerleştirmiştir. Ermeniler yüzde 60 civarında bir oranla Karabağ'da çoğunluğa ulaşmıştır (İşyar, 2004:214-218). Rusya'nın destekleyici politikalarıyla Ermenistan bölgede haksız işgallere girişmiştir. Türkleri zorla baskı ve şiddet yoluyla bölgeden uzaklaştırmıştır. Bölge 1 milyon Azeri vatandaşının zorla yurtlarından sürülmesiyle sonradan oluşturulmuş yapay bir alana dönüşmüştür. (Özyılmaz, 2013:192). Bu politikayla beraber bölgede bir Ermeni Devleti kurularak bölge problemleri bir hale gelmiştir (Yılmaz, 2010:72).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Azerbaycan ve Ermenistan'ın SSCB yönetimine bağlı topraklar olarak varlığına devam etmiştir. İki devlette kurulan sosyalist yönetimler taraflar arasında Karabağ'ın durumundaki gerilimi önleyememiştir. Barışı sağlamak için 1921 yılında Dağlık Karabağ'a yönetim merkezi Şuşa olan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içerisinde geniş bölgesel özerklik statüsü (oblast) almasına karar verilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Kasım 1924'te Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Azerbaycan SSC'nin bir parçası olarak onaylanmıştır. Bölgedeki Ermeni yöneticiler Bolşevik yönetimi kullanarak Azeri arazilerini kamulaştırmıştır. Malları kamulaştırılan ve yersiz kalan Azeriler bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Köylerde yaşanan çatışmalar ve güvensiz ortam burada bulunan Azerilerin köyleri terk etmesine sebep olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Karabağ'da ciddi bir şekilde Türk nüfusu azalmıştır. 1970 yılında yapılan nüfus sayımında nüfusunun %80,5 Ermeni, %18-20'sini Azeriler oluşturmuştur (Paşayeva, vd.,2013: 74).

Sovyet rejiminin güçsüzleşmeye başladığı döneme kadar ciddi bir sorunla karşılaşılmamıştır. SSCB'nin hükümetinin başına Mihail Gorbacov geçtikten sonra "Glasnost" ve "Perestroyka" politikaları Ermeniler için fırsat oluşturmuştur. Ermenistan Karabağ'ı topraklarına katmak için daha cesur faaliyetler göstermeye başlamıştır. Ermeniler sınır ihlallerine devam etmiştir ve basın yayın yoluyla Karabağ'da Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğunu Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması gerektiğini her fırsatta dille getirmeye başlamıştır. Ermenistan 1987 yılı haziran ayında Paris'te Ermeni Kongresi düzenlemiştir. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğunu uluslararası kamuoyuna duyurmuştur. Rusya bu duruma sadece sözlü uyarı yaparak tepki göstermiştir. SSCB'nin ekonomi ve yönetimdeki sıkıntılarla meşgul olması bu duruma sebep olmuştur. 1988 yılında Ermeniler Karabağ'ın Ermenistan'la birleşme teklifini Moskova'ya iletmıştır. Moskova bunun SSCB birliğine zarar vereceğini belirterek reddetmiştir. 20 Şubat 1988'de tarihinde Ermenistan Karabağ'da yaptıkları oylamayla Ermenilerin çoğunlukta olduğunu belirterek Karabağ'ın Ermenistan'a bağlandığını açıklamışlardır. Alınan kararla Azeri-Ermeni sınırı değiştirilmiştir. Karabağ Ermenistan'ın sınırlarına katılmıştır. Karabağ'da Ermenilerin aldığı bu karar Erivan'da

kutlanarak desteklenmiştir. Karar Azeri halkı tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bölgenin Ermeni devletine bağlanması fikri yüzyıllardır kendi toprağı olan Azeri Türkleri için bir yıkım etkisi yaratmıştır (Ekici, 2017:66). Karar oylaması sırasında Azerilerin mecliste olmaması savaşın kıvılcımını yakan ilk olaylardan olmuştur (Allahverdiyev, 2010:62). Karışıklığın devam etmesi üzerine 1989 yılında SSCB, Karabağı'ı yönetme yetkisini Ermenilerden almıştır. Kurulan özel bir komisyona devretmiştir. SSCB Merkezi Komitesi temsilcisi A. Volski kurulan Özel Komisyonun Başkanı oldu. Azeriler, komisyonun Ermeniler lehine kullanıldığını belirterek Karabağı'da tekrar Azerbaycan egemenliğinin kurulmasını istemişlerdir. Volski Komisyonu 15 Eylül 1989'ta komisyon faaliyetlerini yürütemediğı için kaldırıldı. Yönetme yetkisi tekrar Azerbaycan Sovyet'ine verildi. Bunun üzerine Ermenistan Karabağı'nın tekrar kendilerine bağlanmasına dair karar aldı. SSCB Ermenistan'ın aldığı kararı Azeri iç işlerine müdahale olduğunu belirterek onaylamadı (Paşayeva, vd., 2013:77).

Dağılık Karabağı savaşını tetikleyen diğeri bir olay ise başkent Bakü'ye yakın bir noktada olan Sumgayıt şehrinde gerçekleşen olaylardır. Sumgayıt şehri Azerbaycan yönetiminde Sovyetler Birliğine bağlıdır. Petrol rafineleri bakımından oldukça zengin bir sanayi şehridir. 1980 yıllarında nüfus bakımından Türklerin çoğunlukta maddi durumu yetersiz olduğu fakat sayıları 17.000 kadar olan Ermenilerin zenginlik içinde yaşadığı bir şehirdir (Tuncerli, 2019:135). Ermenistan'da yaşayan Azerilere yönelik baskı şiddet yoluyla bölgeden zorla göç ettirme politikasına karşılık Azeriler de Ermenilere aynı şekilde şiddetle tepki göstermiştir. Karabağı'nın Ermenistan'a bağlanması Azeri milliyetçiliğini tetiklemiştir. Olaylar üzerine Moskova bölgeye müdahale etmiştir. Sonuçta Azerbaycan'ın ulusal matemi olarak bilinen 20 Ocak 1991 Bakü olayları yaşanmıştır. Çok sayıda Azeri olaylar sırasında ölmüştür. Azerbaycan'a Sovyet Rus askerleri girmeye başlamıştır. Azerbaycan'a giren Sovyet askeri sayısı 24.000'i (Bağlantı 1) bulmuştur. Bu karışıklık durumundan faydalanan Ermeniler Azerbaycan'daki işgallerine devam etmiştir. (Özkul, Vermez, 2009:143).

SSCB'nin dağılmasına yakın Karabağı'daki Ermeniler 2 Eylül 1991'de Azerbaycan Sovyet'inin Şaumyan bölgesinin de içinde olduğu "Dağılık Karabağı Cumhuriyeti'nin" bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu ilana karşılık Ermeniler 23 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan Karabağı'nın özerkliğini ortadan kaldırdı. Aralık 1991 SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet birliğinden ayrılıp bağımsızlıklarını kazanmıştır. 1988 tarihinden itibaren iki ülke arasında yaşanan silahlı çatışmalar ve savaşlar sonucunda Ermeniler Karabağı bölgesinde yayılarak bölgeyi işgal etmiştir. Bölgede bağımsız Azerbaycan ve Ermenistan devletleri kurulmasından sonra da yerel halkı bölgeden çıkarmaya zorlamıştır (Paşa, 2021:193). Ermeniler Karabağı'nın kendilerine bağlanma çalışmalarına devam etmiştir. Karabağı Ermenileri self determinasyon ilkesine dayanarak Azerbaycan'dan ayrılma isteğinde bulunmuştur (Paşayeva, vd., 2013:77). Sovyet Rusya'nın Karabağı sorununda Ermenilerin uyguladığı politikaları ve faaliyetleri önce onaylamamıştır. Sumgayıt olayları sırasında Azerbaycan'a askeri müdahalede bulunmuştur. Bu tutarsız ve çelişkili politikaları Karabağı sorununun çözülmesinde istikrarsızlık yaratmıştır. Sovyet Rusya Karabağı politikasında net kesin çizgilerle hareket etmediğı için sorun daha karmaşık ve işin içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. İki taraf arasındaki olaylar yatışmamış bölgede yaşayan Azeri ve Ermeni nüfus hareketliliğini de tetiklemiştir. Azeri ve Ermeni tarafları olay çıkan şehirlerden diğeri şehirlere göç etmiştir. Eylül 1991'de Rusya ve Kazakistan arabuluculuğı ve garantörlüğünde bir ateşkes imzalanmıştır. Bu ateşkes anlaşmasıyla Ermenistan Karabağı'nın Azerbaycan'a ait olduğunu bölgeyi kendisinin yönetmesi imkânı karşılığında kabul etmiştir. İmzalanan bu ateşkes iki taraf arasında yapılan ilk ateşkes anlaşması olarak kabul edilmektedir. Ancak Ermeniler bu anlaşmaya da uymayarak faaliyetlerine devam etmiştir (Özsoy, 2024:766).

Birinci Karabağı Savaşı 1992-1994

Yapılan ateşkestten sonra çatışmalar sürmüştür. 20 Kasım 1991'de arabuluculuk faaliyeti yürüten Rus ve Kazak heyetiyle Azerbaycan Hükümeti temsilcilerini taşıyan helikopterin Ermeniler tarafından düşürülmesi ateşkesin son bulmasına sebep olmuştur. Bundan sonra Ermeniler Azeri yerleşim yerlerinde yaşayan sivillere yönelik ani saldırı ve baskınlarda gerçekleştirmiştir. Sivil halka karşı yapılan en korkunç saldırılardan biri Hocalı kasabasında gerçeklemiştir. Ermeniler Hocalıdaki Azeri Türklerine karşı toplu katliamlar ve eziyetler yaparak 20. Yüzyıl'ın en kanlı soykırımını gerçekleştirmiştir. 18 ülke ve 24 ABD eyaleti Hocalıdaki katliamları kınamıştır ve BM Hocalı katliamını soykırım olarak kabul etmiştir. Bu katliam çağdaş dünya tarihine kanlı bir şekilde yazılan olaylardan biri olmuştur. (Gasimov, 2023:49) Hocalının hedef alınma sebebi olarak Azeri nüfusunun fazla olması, zengin yeraltı kaynaklarına sahip, Bakü'ye giden demiryolu bağlantıları ve elektrik bağlantılarına sahip olması bakımından önemli bir stratejik noktada yer almasıdır. Ayrıca Azeri nüfusunun bölgeden azaltılmasıyla Karabağı'da Ermeni nüfusunu arttırmayı sağlama düşüncesinden kaynaklanmıştır. Ermeniler Hocalı'yı kuşatıp dış dünyayla bağlantısını kesmiştir (Aslan, 2022: 536). 3.000 Azeri nüfusun yanı sıra Ahıska Türklerinin de yaşadığı Hocalı'da 1992 yılında 25 Şubat'ı 26'ya bağlayan gece, Ermenistan saldırı ve baskınına maruz kalmıştır. Resmi kaynaklara göre 106'sı kadın, 63'ü çocuk, 70'i yaşlı toplam 613 kişi öldürülmüştür. 76'sı çocuk 487 kişi ağır yaralanmıştır. 1.275 kişi esir

alınmıştır ve Hocalı Ermeni kontrolüne geçmiştir. Hocalının işgalinden sonra Ermeniler Ağdam ve Kubatlı, Zengilan, Cebrail, Füzuli şehirlerini de işgal etmiştir. (Kuzu, 15).

Ermeniler 8 Mayıs 1992 tarihinde Azerbaycan'ın Şuşa şehrine saldırıda bulunmuştur. İki gün süren çatışmalar sonucunda Şuşa, Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Şuşa 'da gerçekleşen çatışmaların sonucunda Dağlık Karabağ'ı Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlayan Laçın Koridoru açılmıştır. Bu koridor aracılığıyla Ermeniler Karabağ'a savaş malzemeleri taşımaya ve işgallerini genişletecek olan faaliyetlerine devam etmiştir (Özbey, 2021: 4). 1993'te Ağdam'ı işgal etti. Azerbaycan topraklarının yüzde 20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. 1 milyona yakın Azerbaycanlı da yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalmıştır (Demir, 2020:4). Karabağ bölgesi Laçın, Kubadlı, Kelbecer, Cebrayıl, Zengilan, Fuzuli ve Ağdam olmak üzere 7 bölgeden oluşmaktadır. Birinci Karabağ Savaşından sonra Azerbaycan Laçın, Kubadlı, Zengilan, Cebrayıl tamamını, Fuzuli'nin yüzde 33'ünü ve Ağdam'ın ise yüzde 77'sini kaybetmiştir (Yardelen, vd., 2022:138). İran bu çatışmalar sürecinde aktif olarak arabuluculuk rolü yürütmüştür. Savaşlar sırasında Azerbaycan ve Ermenistan taraflarıyla ekonomik ilişkilerini bozmamaya çalışmıştır. 1992 Şuşa işgalinde, 1993 Zengilan işgalinde iki taraf arasında arabuluculuk etmeye çalışsa da hiçbir girişiminde başarılı olamamıştır (Demir, 2020:10).

Ermenistan BM Güvenlik Konseyinin uyarılarını ve kararlarını dikkate almamıştır. Sorunun çözümü amacıyla Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde Minsk Grubu oluşturulmuştur. Eş başkanları Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Fransa'dır. (Yardelen, Yalçıkaya, Memmedova, 2022: 138). Minsk Grubu'nun daimî üyeleri arasında Belarus, Almanya, İtalya, İsveç, Finlandiya ve Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan vardır. 1992 yılında Helsinki'de yaptığı toplantıda Dönem Başkanı'ndan Ermenistan ve Azerbaycan'ı ilgilendiren Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili olarak mümkün olan en kısa sürede bir konferans düzenlenmesini talep etmiştir. Faaliyetlerine 1992 yılında başlamış gibi görünse de fiili olarak 1994 yılında başlamıştır. 1994 yılına kadar Minsk Grubu çatışmaları müzakere yoluyla çözmeye çalışmıştır (Aliyev, İsmayıl, 2025:122). Taraflar arasında barışın sağlanması için Karabağ Konseyinin toplanıp barış görüşmelerinin gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. Belarus'un başkenti Minsk'te toplanan konseyde Minsk Grubunun ilkeleri belirlenmiştir bu ilkeler; Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal edilen şehirlerin Azerbaycan'a geri verilmesi, Dağlık Karabağ'a kendisini yönetmesini sağlayan geçici bir statü verilmesi, Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'a bağlayan ulaşım koridoru belirlenmesi, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünün gelecekte nasıl olacağıyla ilgili kararın alınması, çatışmalar sırasında toprağını terk etmek zorunda kalan kişilerin topraklarına dönme hakkı, Barış gücünü sağlayan uluslararası güvenlik garantilerinin verilmesi olmuştur. Bu doğrultuda birçok toplantı düzenlense de Minsk Grubu başarılı bir çözüm üretememiştir (Özsoy, Aydemir Baş, 2022:150). Minsk Grubunun başarılı bir çözüm üretememesinin sebebi olarak iki devlet arasında olan sorunu uluslararası bir soruna dönüştürmesi, savaşan iki taraftan başka eş başkan üye devletlerin çıkarlarını gözetmesi ve Ermeni taraflı bir politika uygulaması olmuştur (Kaya, Özdal, 2023:85). Minsk Grubunun etkili bir çözüm üretememesinin bir diğer sebebi de bölgedeki Hazar petrol kaynaklarının stratejik öneminden kaynaklanmıştır. Azerbaycan Petrol boru hatlarını İran'dan değil de Karadeniz üzerinden batıya ulaştırmak istemişlerdir. Bu doğrultuda Ermeni ve Azeri taraflarında mekik diplomasisine benzer politikalar oynamışlardır (Mustafayev, 2013:63).

1994 Bışkek Protokolü ve Sonrası

Bölgede yaşanan Birinci Karabağ Savaşı'ndaki çatışmalar, 1994 yılında imzalanan ateşkesle bitmiştir. Sorun sadece sıcak çatışmaların sona ermesinden ibaret kalmıştır. Bu süreçte Karabağ'daki Ermeni işgalinin hukuksuz olduğu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlarda belirlenmiştir. Minsk grubunun da teşvikiyle İran'ın başkenti Tahran'da taraflar bir araya gelmiştir. Görüşmelere Ermeni Başkanı Levon Der Petrosyan, Azerbaycan Başkan Vekili Yakup Memedov ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani katıldı. 8 maddeden oluşan ateşkes anlaşması olan Bışkek anlaşmasını imzaladılar. (Paşa, 2021:207). Anlaşmada Karabağ ve onun çevresindeki çatışmaların Azerbaycan ve Ermeni halklarına zarar verdiği, BDT (Bağımsız Devletler Teşkilatı) Devlet Başkanlarının çatışmaların durması ve tarafların anlaşmasını desteklediği, BM ve AGİT'in sorunun çözümü konusunda aldığı kararların (Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları) uygulanması gerektiği, topraklarını terk etmiş halkın topraklarına dönüşünün sağlanması konusunda anlaşılmıştır (Caferov, Aslanlı, 2016:251). Ateşkes anlaşması gereği tarafların ilerleyen süreçte kalıcı bir barış anlaşması mütareke edip imzalaması gerekmektedir. Yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştır. Birçok çok girişim ve Minsk'in arabuluculuğu neticesiz kalmıştır. Kalıcı bir barış anlaşması imzalanamamıştır (Allahverdiyev, 2010:105). Minsk'in yaptığı çalışmalar, konferans görüşmeleri Ermenilerin tutarsız politikaları sebebiyle soruna çözüm bulamamıştır. Rusya'nın Ermeni yanlısı bir tutum sergileyerek kendi çıkarlarını korumak istemesi nedeniyle Azerbaycan hükümeti başka çözüm yolu arayacaktır (Öğütçü, Yılmaz, 2021:162). Azerbaycan hükümeti bir sonraki aşamada hedefine ulaşmak için dış politikada destek alarak ordu oluşturulması sürecini gerçekleştirmiştir. Azerbaycan sorunun çözümü için uluslararası platform ve kuruluşlara konunun taşınması adımı atmıştır. Uluslararası

platformlarda Karabağ meselesini sürekli gündeme getirmiştir. Ermenistan barıştan yana olmadıklarını protokol imzalandıktan kısa bir süre sonra Azeri toprağı olan Suşa ve Laçın'ı işgal ederek göstermiştir (Paşa, 2021:207).

Ermenistan ile barış için Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in yürüttüğü dış siyaset politikası Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından da sürdürüldü. İki Cumhurbaşkanı da kendi döneminde özellikle bu politikalardan vazgeçmemiştir. Her fırsatta vurgulanmışlardır. Bu kararlar ise şunlardır:

- 1) Dağılık Karabağ'ın geleceği konusunda ortak bir karar alınabilir, fakat burada bağımsız bir devlet kurulması kararı asla alınmaz.
- 2) Azerbaycan Karabağ sorunun barış politikasıyla ve oturup adil yollarla çözümlenebileceği ama bu görüşmelerin sürekli hale gelemeceğini, lazım olursa Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını kullanarak bağımsızlığını tekrar sağlayacağını belirtmiştir.

Süreç boyunca uygulanan bu politikalarla Azeriler önce barışçıl yolla Karabağ sorununun çözümünü hedeflediklerini dünya devletlerine ve Ermenilere göstermiştir. Ermeniler 'in sorunu barışçıl yolla çözmeye yanaşmaması Azerileri haklı çıkarmıştır (Gasimov,2023:60). Azerbaycan ateşkes ihlallerini defalarca tekrarlayan Ermenistan'ı Minsk Grubuna başvurarak durdurmaya çalıştı. Yaptığı başvurular ve görüşmelerden hiçbir sonuç alamadı. Ermenistan'ın ateşkes ihlalleri son bulmamıştır. 2 Nisan 2016 tarihinde Ermeniler ihlalin en büyüğünü yapmıştır. Ermenistan yaptığı saldırıyla açıkça ateşkesin bittiğini ve savaşacaklarını ilan etmiştir. 4 gün süren saldırı ve çatışmalar savaşa gidiğinin açık bir göstergesi oldu. Çatışmalar Hocalı, Füzuli, Ağdam, Terter, Ağdere ve Cebail bölgelerinde gerçekleşmiştir. Çatışma sırasında BM Ermenistan'a Azerbaycan topraklarından çıkması için çağrıda bulunmuştur (Aghayev, 2022:121). 12 Temmuz 2020 günü Ermeniler Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine saldırmıştır. Ermenistan stratejik bir hamle yaparak Azerbaycan ve Avrupa'yı birbirine bağlayan petrol boru hattını saldırı altına alıp tehdit etmesi Avrupa ve Türkiye'nin enerji kaynağını tehdit etti (Gasimov, 2023:210). 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan'ın Azerbaycan'a askeri saldırıda bulunması Azerbaycan tarafının savaştan başka çaresinin olmadığını göstermiştir. 44 gün süren 2. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan ordusu yürüttüğü savaşın neticesinde 9 Kasım 2020'de 5 şehir ve 286 köy işgalden kurtarmıştır. 10 Kasım 2020 tarihinde Ermenistan, Azerbaycan, Rusya arasında savaşı bitiren bir bildiri imzalanmıştır. Sorun çağdaş devletlerin uyguladığı tutarsız politikalar ve Ermeni yanlısı çözümlere rağmen Azerbaycan'ın sorunun çözümünde yürüttüğü net ve istikrarlı politikalar neticesinde şu an çözülmüş gibi görünmektedir. Bölge dinamiklerinin değişmesi taraf olan devletlerin uyguladığı politikaların bozulmasıyla Karabağ sorunu tekrar ortaya çıkabilir. Bölge dinamik ve önemli stratejik bir noktada olması sebebiyle muhtemel çatışmalara her zaman tanık olabilir durumdadır (Gasimov, 2023:212).

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorun Türkiye Cumhuriyeti'nin milli mücadele yıllarından beri bölgedeki Türk varlığını koruma politikasını oluşturmuştur. Mustafa Kemal söylevlerinde bölgede oluşan durumun Türk varlığına tehdit olduğunu bölgeye gerektiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin de müdahale edeceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Azerbaycan bağımsızlığı için çalışan Mehmet Emin Resulzade gibi isimlere destek olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan politikasına Mustafa Kemal'in şu sözleri temel oluşturmuştur; *"bir gün SSCB çökecek, o zaman Türkiye Türkleri dili bir, dini bir, soy kökü bir olan Azerbaycan'daki Türk kardeşlerinin yanında olmaya hazır durumda olmalıdırlar. Milletler buna nasıl hazırlanıyor? Manevi köprülerini sağlam atarak. Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli, olayların bölüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekir"*. Sözleriyle Türkiye'nin her zaman soydaşlarının yanında olacağını belirtmiştir. Türkiye Birinci Karabağ Savaşında Minsk Grubuna üye olarak arabuluculuk rolü üstlenme politikası uygulamıştır. Aktif sonuç veren bir politika geliştirememiştir. Ancak ulusal medya ve kamuoyuna gelişmeler yansımıştır. Türkiye halkı her zaman Azerilerin yanında Azerbaycan ve Karabağ'ın bağımsızlığını savunmuştur (Şamiev, 2018:6). İkinci Karabağ savaşına giden süreçte Türkiye'ye Azerbaycan'ın yanında olduğunu hem sosyal medyada hem de Azerbaycan ile yaptığı ikili görüşmelerle dile getirmiştir. Birçok iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Türkiye İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra imzalanan ateşkes antlaşmasının uygulanışını denetlemek için Ağdam'da Birge Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi'nde olmuştur. 15 Haziran 2021 tarihinde Suşa'da iki devlet arasında Suşa Beyannamesi imzalanmıştır. Azerbaycan ve Türkiye karşılıklı iş birliği ve stratejik ortaklığın sürdürülmesi önemlidir. Geçmişten beri sürdürülen milli politikamızın devam ettiğini gösteren önemli gelişmelerdendir (Çeliksoy, 2021:129).

SONUÇ

Birinci Karabağ Savaşı, yalnızca Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan bölgesel bir çatışma değil; Sovyet sonrası Kafkasya'nın jeopolitik dönüşümünü belirleyen, uluslararası güç dengelerini etkileyen ve bölgenin etno-politik yapısını kalıcı biçimde şekillendiren tarihsel bir dönüm noktasıdır. Makalede incelendiği üzere, savaşın kökenleri 19. yüzyılda Rusya'nın Kafkasya'daki iskan ve demografiyi yeniden düzenleme politikalarına dayanmakta; özellikle Türkmençay Anlaşması'ndan itibaren uygulanan Ermeni yerleştirme stratejisi Karabağ

sorununu tetikleyen temel yapısal faktörlerden birini oluşturmaktadır. Bu tarihsel kırılmalar, Sovyet döneminde bölgeye verilen özerklik statüsü ve nüfus hareketleriyle daha da derinleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin zayıflamasıyla birlikte etnik ve siyasi taleplerin açık çatışmaya dönüşmesine ortam hazırlamıştır.

1980'lerin sonlarında Gorbaçov'un "Glasnost" ve "Perestroyka" politikalarıyla güçlenen Ermeni milliyetçiliği, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması yönündeki talepleri artırmıştır. 1988'de yapılan tek taraflı oylama ve 1991'de ilan edilen sözde bağımsızlık bölgedeki gerilimi açık savaşa taşımıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte iki devletin bağımsız aktörler hâline gelmesi, uluslararası sistemde bir otorite boşluğu yaratmıştır. Bu boşluktan yararlanan Ermenistan, Karabağ ve çevresindeki yedi bölge üzerinde sistematik ve geniş kapsamlı bir işgal faaliyetine girişmiştir. Ermeni silahlı güçlerinin yürüttüğü bu operasyonlar, yalnızca askeri hedeflerle sınırlı kalmamış, geniş çaplı nüfus hareketlerine ve ciddi insan hakları ihlallerine yol açmıştır. 1992 Hocalı Katliamı, savaşın en trajik ve uluslararası kamuoyunda en fazla yankı uyandıran olayı olarak, hem savaş suçları hem de sivillere yönelik ihlaller açısından bölgenin hafızasında silinmez bir iz bırakmıştır.

Birinci Karabağ Savaşı'nın uluslararası boyutu da sürecin gidişatında belirleyici olmuştur. AGİT Minsk Grubu'nun kurulması, çatışmanın uluslararası bir barış süreci çerçevesine oturtulması için önemli bir adımdır. Grup eş başkanları arasında çıkarların uyumlaştırılamaması ve özellikle Rusya'nın Ermeni yanlısı politikaları nedeniyle etkin bir çözüm üretilememiştir. Minsk süreci, çatışmanın geçici bir şekilde bitmesine katkı sağlamakla birlikte, kalıcı bir barış mimarisi kurmayı başaramamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları da Ermenistan'ın işgale son vererek Azerbaycan topraklarından çekilmesini açık biçimde talep etmiş, ancak bu kararlar Ermenistan tarafından uygulanmamıştır.

1994 yılında imzalanan Bişkek Protokolü savaşın sıcak çatışma boyutunu sona erdirmekle birlikte sorunu çözmemiştir. Yalnızca çatışmayı "dondurulan durdurun" düzeyine taşımıştır. Ateşkesin ardından Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si işgal altında kalmış, bir milyona yakın Azerbaycan Türkü zorunlu göçe maruz bırakılmıştır. Bu durum yalnızca bir toprak kaybı değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik ve demografik yapısını derinden etkileyen bir insani kriz doğurmuştur. Böylece Karabağ meselesi, hem siyasi hem de toplumsal hafızada varlığını sürdüren bir ulusal kimlik sorunu hâline gelmiştir.

Türkiye'nin bu süreçteki rolü, makalede de vurgulandığı üzere, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü esas alan tutarlı bir dış politika çizgisine dayanmaktadır. Birinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye doğrudan askeri müdahalede bulunmamış olsa da Azerbaycan'a siyasi, diplomatik ve ekonomik düzeyde güçlü bir destek vermiş; Türk kamuoyu Azerbaycan ile tam bir toplumsal dayanışma sergilemiştir. Bu yaklaşım, tarihsel ve kültürel bağların ötesine geçerek, bölgesel güvenlik dengeleri açısından da stratejik bir anlam taşımaktadır.

Sonuç olarak Birinci Karabağ Savaşı, yalnızca geçmişte yaşanmış bir çatışma değil; günümüzdeki bölgesel güvenlik politikalarının, enerji jeopolitiğinin ve uluslararası ilişkiler dinamiklerinin şekillenmesinde de önemli bir etkiye sahiptir. Savaşın ardından ortaya çıkan ateşkes protokolü, 2016 ve 2020'de yeniden alevlenen çatışmaların da gösterdiği üzere, barış mekanizmalarının tesis edilmediği durumlarda kırılganlığın devam edeceğini kanıtlamıştır. 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı ile başlayan yeni süreç, Azerbaycan'ın askeri olarak güçlenmesi ve uluslararası platformlarda sorunu duyurmaya çalışması sayesinde önemli kazanımlar elde etmesine imkân tanımıştır. Ancak bölgedeki etnik, siyasi ve jeopolitik unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, kalıcı barışın yalnızca askeri üstünlükle değil, uzun vadeli diplomatik, hukuki ve sosyo-politik düzenlemelerle sağlanabileceği açıktır. Karabağ meselesi, tarihsel kökenlerinden günümüze kadar uzanan çok boyutlu bir sorun olarak varlığını korumaktadır. Birinci Karabağ Savaşı'nın mirası, hem Azerbaycan hem de Ermenistan için bölgesel kimliği ve ulusal siyasetleri belirleyen bir unsur olmaya devam etmektedir. Uluslararası toplumun barışın tesisine yönelik çabaları yetersiz kalmış olsa da, bölgenin geleceğinde özellikle Türkiye-Azerbaycan stratejik iş birliğinin ve Kafkasya'da oluşan yeni güç dengelerinin belirleyici rol oynayacağı görülmektedir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Birinci Karabağ Savaşı'nın tarihsel, siyasi ve insani boyutları tam anlamıyla anlaşılmadan bölgenin istikrarını tesis etmeye yönelik herhangi bir girişimin başarılı olma ihtimali oldukça düşüktür.

KAYNAKÇA

AGHAYEV, Azer, Azerbaycan'da "Ermeni Meselesi", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Karabük Üniversitesi, 2022.

ALİYEV, Pelin, İSMAYIL, Toğrul, "Minsk Grubu Dağlık Karabağ'da Neden Başarısız Oldu? Minsk Grubu Eş Başkanlarının Tutumlarının Karşılaştırmalı Analizi", *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2):34-48.

ALLAHVERDİYEV, Tahir, "Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, 2010.

- AYDOĞMUŞOĞLU, ‘‘Cihat, Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi’’, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(19), 2011, s.127-137.
- CAFEROV, Nazim, ASLANLI, Araz, ‘‘Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya’’, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (53), 239-260.
- DEMİR, İbrahim, ‘‘Karabağ Zaferi: Kafkasya’da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İş birliği Modeline’’, *Uludağ Dergisi*, (8), 1-42.
- EKİCİ, Yunus, ‘‘Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu’’, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 2017, 62-77.
- ERASLAN, ÖZDEMİR, ‘‘Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı’’, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.255, 2021,315-34.
- GASIMOV, Sevlân, *Bölgesel Barış ve İş birliği Kapsamında İkinci Karabağ Savaşının Etki ve Sonuçları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi, 2023.
- GÜRBÜZ, Aslan, ‘‘Hocalı Katliamının Tarihsel Arka Planı ve Katliamın Türk ve Batı Basınına Yansımaları’’, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 522-570.
- İŞYAR, Ömer Göksel, ‘‘Sovyet-Rus dış politikaları ve Karabağ sorunu’’, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Alfa 2004.
- KAYA, Sezgin, ÖZDAL, Barış, ‘‘AGİT’in Dağlık Karabağ Sorununun Çözümündeki Yetersizliğinin Analizi’’, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (73), 71-88.
- KUZU, Nuri, Karabağ Savaşı ve Hocalı Katliamı, Sakarya Üniversitesi, Orta Asya ve Transkafkasya’da Sorunlar ve Siyaset,125. <https://www.academia.edu/>. 02.09.2025.
- MUSTAFAYEV, ‘‘Beşir, Sovyetler Döneminde Rusya’nın Dağlık Karabağ Politikası’’, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (39), 53-68.
- ÖĞÜT, Selman, ÜLKÜ, Rümeyza, ‘‘Türkiye’nin II. Karabağ Savaşı’ndaki rolünün Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi’’, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 310-325.
- ÖĞÜTÇÜ, Büşra, YILMAZ, Muzaffer Ercan, ‘‘Dağlık Karabağ Sorununda Uluslararası Arabuluculuk’’, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 2021, 162-191.
- ÖZBEY, Veysel, ‘‘Kurtuluş Sonrası Şuşa Tarihî ve Mimarî Koruma Alanı Kültürel Mirasının Korunmasına Yönelik İlk Çalışmalar’’, *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1(1): 1-15.
- ÖZKUL, VERMEZ, ‘‘Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları’’, *Bilig*, S.51, 2009, 139-170.
- ÖZSOY, Bahar, AYDEMİR BAŞ, ‘‘Küresel Çözumsuzlükten Vatan Muharebesine: Dağlık Karabağ’da Minsk Grubu’nun Rolü Üzerine Bir Değerlendirme’’, *Vizyoner Dergisi*,13(33), 143-160.
- ÖZYILMAZ, Emine Vildan, ‘‘Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ’’, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2): 2013,191 – 208.
- PAŞA, Elnur, ‘‘Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci’’, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1): 2021, 192 – 215.
- PAŞAYEVA, Gülşen, BAĞİROVA, İrada, MAKİLİ-ALİYEV, Kamal, MEHDİYEV, Ferhad, ‘‘SSCB’de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Örneği’’, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, (14): 69-103.
- ŞAMİYEVA, Hayat, ‘‘Atatürk’ün Söylev ve Demeçlerinde Azerbaycan’’, *Atatürk Dergisi* 7(1), 1-10.
- TUNCERLİ, Özge, ‘‘Dağlık Karabağ Sorunu Kapsamında 1988 Sumgayıt Olayları’’, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3(2): 132-144.
- YARDELEN, Betül, YALÇINKAYA, Alaaddin, MEMMEDOVA, İrade, *Kadim Vatan Karabağ (Ancient Homeland Karabakh)*, Divan Kitap, 2022 Ankara. 1. Baskı.
- YEŞİLOT, Okan, ‘‘Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları’’, *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(16), 2008, 187-199.

YILMAZ, Reha, ‘‘Kafkasya’da öz lemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu’’, Çankırı Karatekin Üniversitesi, *Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(1): 71-90.

Bağlantılar:

Bağlantı1:<https://satemer.sakarya.edu.tr/tr/icerik/19789/101538/karabag-savasi-ve-hocali-katliami#:~:text=Bu%20geli%C5%9Fmeler%2C%20Sovyetler%20Birli%C4%9Fi%20Kom%C3%BCnist,Ermenis tan'a%20katt%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1%20ilan%20etti>. (06.09.2025).